

Beata Staniak

Józef Maria Bocheński OP - portret i oblicza erudyty

1. Życie

Urodził się 30 sierpnia 1902 r. w Cuszowie koło Proszowic nad Szreniawą, w powiecie miechowskim, w ziemi kieleckiej, a więc w dawnym zaborze rosyjskim, niedaleko od Krakowa, w rodzinie ziemiańskiej. Był synem Adolfa i Małgorzaty z Dunin-Borkowskich. Adolf Bocheński - naukowiec, przedsiębiorca - urodził się w 1870 r. w Warszawie, studiował ekonomię polityczną w Genewie, gdzie uzyskał w roku 1894 doktorat na podstawie pracy *Beitrag zur Geschichte der gutsherrlich-bauerlichen Verhältnisses in Polen*. To głównie pod jego wpływem Józef Maria Bocheński poświęcił się nauce. Miał troje rodzeństwa: braci - Aleksandra i Adolfa - i siostrę Olę. Aleksander Bocheński był pisarzem politycznym, Adolf Bocheński zaś żołnierzem. O siostrze Bocheński mawiał, że była jedną z najgłębiej wierzących osób, jakie w życiu spotkał. Dzieciństwo spędził w Ponińku koło Brod na Wołyniu.

Józef Bocheński przeżył obronę Lwowa w 1918 r. W lipcu 1920 r., po zdaniu matury w lwowskim Gimnazjum im. Adama Mickiewicza, wziął udział w wojnie polsko-bolszewickiej wraz z 8. Pułkiem Ułanów. W tym samym roku rozpoczął studia prawnicze na Uniwersytecie Jana Kazimierza. W 1922 r. przeniósł się na Uniwersytet Poznański, gdzie do 1926 r. studiował ekonomię. Nie ukończywszy jej, wstąpił w 1926 r. do Arcybiskupiego Seminarium Duchownego w Poznaniu, a w latach 1927-28 odbył nowicjat w klasztorze oo. dominikanów w Krakowie, gdzie 4 października 1928 r. przyjął imię zakonne Innocenty Maria. Następnie w latach 1927-1931 odbył studia filo-

zoficzne na Uniwersytecie we Fryburgu Szwajcarskim, które zakończył doktoratem uzyskanym w 1931 r. na podstawie rozprawy *Die Lehre vom Ding an sich bei Moritz Staszewski*. W latach 1931-1934 odbył studia teologiczne na Angelicum w Rzymie, które również zakończył doktoratem na podstawie rozprawy *De cognitione existentiae Dei per viam causalitatis relate ad fidem catholicam*. 20 czerwca 1932 r. uzyskał święcenia kapłańskie. Po studiach teologicznych w latach 1934-1940 był profesorem logiki w tej uczelni. Ponadto w latach 1934-39 współpracował z polskimi logiczami z tak zwanej szkoły lwowsko-warszawskiej, publikował w Polsce. Warto ten fakt odnotować, gdyż w latach międzywojennych Warszawa była jednym z najważniejszych ośrodków studiów logicznych na świecie. W Polsce zaprzyjaźnił się z Janem Łukasiewiczem i Stanisławem Leśniewskim. Poznał także trzeciego czołowego logika, Alfreda Tarskiego. Bardzo bliskim jego przyjacielem był Bolesław Sobociński. W 1936 r. utworzył, wraz z Janem Franciszkiem Drewnowskim, Janem Salamuchą i Bolesławem Sobocińskim, tzw. Koło Krakowskie, którego celem było odnowienie tomizmu dzięki zastosowaniu narzędzi logiki matematycznej. Działalność Koła trwała krótko, bo tylko 7 lat. Warto wspomnieć, że Koło odegrało poważną rolę w kształtowaniu nowej historii logiki. W 1938 r. Bocheński habilitował się z filozofii chrześcijańskiej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, na podstawie rozprawy *Z historii logiki zdań modalnych*. Uczestniczył jako kapelan w II wojnie światowej, m.in. w kampanii wrześniowej i w bitwie pod Monte Cassino, potem też jako kapelan i oficer świątowy w czynie zbrojnym Armii Polskiej na Zachodzie. W 1945 r. został mianowany profesorem nadzwyczajnym filozofii na Uniwersytecie we Fryburgu. Następnie w latach 1945-72 był profesorem Uniwersytetu Fryburskiego - wykładał historię filozofii XX wieku, a także historię filozofii nowożytnej. W 1948 r. został mianowanym profesorem zwyczajnym filozofii na uniwersytecie we Fryburgu i objął Katedrę Historii Filozofii Nowożytnej i Współczesnej. Pełnił tam także funkcję dziekana Wydziału Filozoficznego (w latach 1950-52) i rektora (w latach 1964-66). Równoległe z pracą naukową i administracyjną na uniwersytecie zajmował się także duszpasterstwem polskim, odprawiał msze święte niedzielne i prowadził kółko „Vernas” dla inteligentów polskich.

W 1958 r. założył Instytut Europy Wschodniej Uniwersytetu Fryburskiego, którego pracami kierował do roku 1972. W 1960 r. otrzymał obywatelstwo fryburskie.

W 1969 r. odbył pierwszy lot samolotem turystycznym. 22 lipca 1970 r. otrzymał dyplom pilota, a w rok później wykonał lot do Grecji i do Maroka. Był inicjatorem, dyrektorem (w latach 1961-1962) i wykładowcą rządowego Ost-Kolleg w Kolonii. Założył i redagował kwartalnik „Studies in Soviet Thought” oraz serię wydawniczą „Sovietica”. Był aktywnym działaczem wielu organizacji naukowych i innych. Był m.in. członkiem Międzynarodowej Akademii Filozofii Nauki i wielu innych stowarzyszeń. Przez pewien czas był przewodniczącym Międzynarodowej Unii Logiki i Metodologii Nauk. Ponadto był założycielem Światowej Unii Katolickich Towarzystw Filozoficznych.

Po semestrze letnim 1972 r. przeszedł na emeryturę w Uniwersytecie Fryburskim. W 1983 r. odbył podróż dookoła świata i wykonał ostatni lot jako pilot. Odbył 35 podróży międzykontynentalnych. W 1987 r. odwiedził Polskę. Była to jego pierwsza podróż od 1939 r. W roku 1991 wysłał do druku ostatnią swoją pracę naukową.

Ojciec Józef Maria Bocheński wykładał gościnnie w dwunastu uniwersytetach Europy, obu Ameryk i Afryki, m.in. w Notre Dame (1955/56), w Kalifornii i Los Angeles (1958/59), Kansas (1960/1961), w Pittsburgu (1968), Edmonton (1960/61) oraz w Salzburgu (1976). Otrzymał pięć doktoratów honorowych, m.in. doktorat honoris causa Uniwersytetu Notre Dame w Indianie w roku 1966 r., Uniwersytetu w Buenos Aires w Argentynie (1977), Uniwersytetu del S. Cuore w Mediolanie (1981), Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie (1988). Niewątpliwie ojciec Bocheński wpłynął na filozofię współczesną przez swych uczniów, takich jak: E. Agazzi, I. Angelelli, H. Burckhard, G. Küng, P. Lobkowitz, A. Menne, A. Tymieniecka, A. Rapp, W. de Pater, pracujących na całym świecie. Wywarł wpływ na polską odnowę tomizmu, także w pierwszej fazie lubelskiej szkoły filozoficznej, związanej z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim. Warto odnotować, że w wieku 80 lat uczył się pracy z komputerem i do końca życia podróżował. Był również rozmiłowanym automobilistą. Zmarł 8 lutego 1995 r. we Fryburgu w Szwajcarii.

Ojciec Bocheński to przede wszystkim wybitny historyk logiki, autor jedynej na świecie książki przedstawiającej dzieje logiki wraz z tekstami źródłowymi. Bocheński to także filozof i logik, znawca i krytyk nowożytnej i współczesnej filozofii. Ale nie tylko... Jest bardzo bogatą, wielobarwną i złożoną postacią, dlatego w krótkim tekście można co najwyżej wyliczyć jedynie niektóre jego oblicza.

Ojciec Bocheński to niewątpliwie jeden z najwybitniejszych polskich intelektualistów i mistrzów retoryki. To wielki uczony, myśliciel, indywidualista i zarazem zakonnik (dominikanin), światowiec i podróżnik, który lubił samodzielnie kierować, rozwijać dużą prędkość samochodem lub samolotem. Był duszą towarzystwa, tryskał dowcipem i pewnością siebie, był wspaniałym mówcą - fascynującym gawędziarzem skupiającym wokół siebie podekscytowane tłumy specjalistów i laików - kpiarzem i autoironistą, artystą i automenedżerem. Bocheński swą pracę filozoficzną uważał za Boże powołanie: „Mogę powiedzieć, że brałem moje powołanie i nakaz przełożonych na serio. Wszystko inne było w porównaniu z nim, to jest z uprawianiem filozofii, marginesowe" (*Wspomnienia*, 1993, s. 308). Jego język charakteryzuje się rubaszną dosadnością. Był sowietologiem i ekspertem w wielu dziedzinach, daleko wychodzących poza logikę; wygłaszał wykłady z zakresu ekonomii dla bankowców. Bocheński to Polak i patriota, przedstawiciel polskiej logiki lub raczej polskiej szkoły analitycznej, który prawie całe życie naukowe spędził poza granicami Polski. Był obywatelem Szwajcarii. Samo pole intelektualnej działalności i osiągnięć ojca Bocheńskiego jest bardzo rozległe. Poza oryginalnymi koncepcjami i rozwiązaniami rozmaitych problemów filozoficznych dokonał m.in. oceny współczesnych tendencji społecznych na styku religia-moralność, ideologia-światopogląd-polityka, analiza autorytetu i filozofia przedsiębiorstwa. Był nie tylko teoretykiem, lecz także znanym ekspertem politycznym, człowiekiem mocnej osobowości i wiary. Obecnie jest uznawanym i cenionym autorytetem w wielu dziedzinach.

Dzieło i życie o. Bocheńskiego zdają się wzajemnie warunkować i dopełniać. Był bowiem człowiekiem obdarzonym wielością talentów i wszechstronnością zainteresowań, silnym temperamentem i żywotnością, fantazją i poczuciem humoru, a nade wszystko intelektualną płodnością. Ojciec Bocheński był myślicielem najwyższej klasy.

2. Pisma

J.M. Bocheński opublikował ponad 300 prac filozoficznych, w tym 60 książek i 240 artykułów z zakresu filozofii, historii filozofii, a zwłaszcza z logiki i historii logiki. Pod jego kierownictwem napisano 39 rozpraw doktorskich w Rzymie i we Fryburgu. Główne jego dzieła należą do dziedziny logiki formalnej, logiki stosowanej, metodologii, historii filozofii, historii logiki. Jest też autorem wielu prac przedstawiających problematykę filozoficzną w ujęciu popularnym, esejów i felietonów. Ponadto szczególne miejsce w jego twórczości zajmują prace poświęcone ideologii komunistycznej, marksizmowi i tzw. myśli sowieckiej. Bocheński był także mistrzem w pisaniu pamiętników. Nadto w późnym wieku interesował się egiptologią i publikował prace z zakresu ekonomii.

Za najważniejsze prace o. Bocheńskiego można uznać: *Die Lehre vom Ding an sich bei M. von Staszewski*, 1932; *De cognitione existentiae Dei per viam causalitatis relate ad fidem catholicam*, 1936; *Nodones historiae logicae formalis*, 1936; *Rola logistyki w filozofii chrześcijańskiej*, 1936; *Elementa logicae graecae*, 1937; *Z historii logiki zdań modalnych*, 1938; *Nove lezioni di logica simbolica*, 1938; *S. Thomae Aquinatis de modalibus opusculum et doctrina*, 1940; *La logique de Theophraste*, 1947; *Peteri Hispani summulae logicales*, 1947; *Europäische Philosophie der Gegenwart*, 1947; *Precis de logique mathématique*, 1949; *Bibliographische Einführungen in das Studium der Philosophie*, 1949/51; *Ancient Formal Logic*, 1951; *Szkice etyczne*, 1953; *Die zeitgenössischen Denkmethode*n, 1954; *Formale Logik*, 1956; *Handbuch des Weltkommunismus*, 1958; *Wege zum philosophischen Denken*, 1959; *Die dogmatischen Grundlagen der sowjetischen Philosophie*, 1960; *The Logic of Religion*, 1965; *Marxismus - Leninismus*, 1973; *Was ist Autorität? Einführung in die Logik der Autorität*, 1974; *Zur Philosophie der industriellen Unternehmung*, 1985; *Logisch-philosophische Studien* (wspólnie z A. Menne), 1959; *Sto zabobonów: krótki filozoficzny słownik zabobonów*, 1987; *Über den Sinn des Lebens und über die Philosophie*, 1987; *Między logiką a wiarą. Z J.M. Bocheńskim rozmawia J. Parys*, 1988; *Autorität, Freiheit, Glaube. Sozialphilosophische Studien*, 1988; *Marks, marksizm*,

filozofia sowiecka, 1992; *Gottes Dasein und Wesen*, 1992; *Wspomnienia*, 1993.

Po polsku wydano ponadto: *Współczesne metody myślenia*, 1992; *Logika i filozofia (Wybór pism)*, 1993; oraz wiele innych prac: *Zarys historii filozofa*, 1993; *Religia w trylogii*, 1993; *Sens życia i inne eseje*, 1993; *De Virtute Militari*, 1993; *Podręcznik mądrości tego świata*, 1994; *Religia*, 1995; *Logika religii*, 1995; *Szkice o nacjonalizmie i katolicyzmie polskim*, 1995.

3. Nauczyciele Bocheńskiego

Ojciec Bocheński miał wielu nauczycieli z różnych krajów. Nie ulega jednak wątpliwości, że nie mały wpływ na niego mieli jego polscy mistrzowie. Jak twierdził, duchową formację zawdzięczał wybitnemu dominikaninowi, ojcu Jackowi Woronieckiemu, filozoficzną zaś - księdzu Konstantemu Michalskiemu oraz Zygmuntowi Zawirskiemu, Czesławowi Znamierowskiemu, Florianowi Znanieckiemu i Janowi Łukasiewiczowi. Ponadto duży wpływ na jego „ostatnie” poglądy filozoficzne mieli: Jan Franciszek Drewnowski, ksiądz Jan Salamucha i Bolesław Sobociński. Dzięki nim został członkiem szkoły lwowsko-warszawskiej, a z czasem okazał się jednym z jej najwybitniejszych przedstawicieli.

Wśród filozofów polskich cenił m.in. Władysława Tatarkiewicza za jego podręcznik uniwersytecki historii filozofii oraz Romana Ingardena za jego krytykę neopozytywizmu.

4. Poglądy

Filozofia

Periodyzacja zainteresowań filozoficznych ojca Bocheńskiego obejmuje cztery kręgi tematyczne:

- 1) okres neotomistyczny, obejmujący lata 1934-1940,
- 2) okres historyczno-logiczny, 1945-1955,

- 3) okres sowietologiczny, 1955-1957,
- 4) okres systematyczno-analityczny, 1970-1992.

Okresy te nie są ostro od siebie odgraniczone, ale wzajemnie się przenikają.

Pierwszym systemem filozoficznym, jaki zainteresował Bocheńskiego, była filozofia Kanta, którą później przewyciężył na rzecz tomizmu (1926). Początkowo zajmował następujące stanowisko: wszystko, co nowożytne w filozofii, tj. okres od XVI do XX w., było złe i zasługiwało na odrzucenie. Jednakże Bocheński odszedł od tego poglądu na skutek czterech najważniejszych odkryć: 1) logiki matematycznej, 2) swoistości filozofii XX wieku; oba nastąpiły przed II wojną światową, 3) nieprostolinijskiego rozwoju filozofii, 4) filozofii analitycznej: po II wojnie światowej.

W tak krótkim tekście nie sposób dogłębnie scharakteryzować powyższych czterech odkryć, ale postaramy się pokrótce je omówić, z uwagi na to, iż są doniosłymi wynikami pracy naukowej Bocheńskiego.

1) Logika matematyczna

Bocheński odkrył logikę matematyczną we Fryburgu pod wpływem dzieła *Principia mathematica* B. Russella i A. Whiteheada, a także logików polskich, zwłaszcza ks. J. Salamuchy. Zdaniem o. Bocheńskiego, logika matematyczna to obecnie jedyna naukowa postać logiki formalnej. W literaturze występuje ona również od 1902 r. pod nazwą „logistyka”. Logistyka jest logiką w sensie Arystotelesa, którego podstawowe poglądy i program logiczny urzeczywistnia, rozszerzając go. Ponadto logika matematyczna zawiera wszystkie prawa występujące w starszych, historycznych postaciach logiki. Zawiera także nowe rozdziały logiki, dawniej nieznane, np. logikę relacji, kwantyfikacji. Jeśli chodzi o metodę, to logistyka urzeczywistnia w doskonalszy sposób program Arystotelesa poprzez to, że odznacza się ścisłością, jest zaksjomatyzowana, używa sztucznego języka, tj. metody zapoczątkowanej przez twórcę logiki, wreszcie stosuje formalizm. Ważną cechą logiki matematycznej jest to, że można ją stosować do innych dziedzin.

2) Filozofia XX wieku

Bocheński uważał, że filozofia XX wieku zrywa radykalnie z filozofią nowożytną (XVI-XIX w.), jest od niej różna, nie jest prostą kontynuacją tej filozofii. Okres filozofii nowożytnej jest „ciemnym kresem” filozofii europejskiej. Wiek XX zaś jest całkowitym odejściem od dotychczasowych ideałów filozoficznych.

3) Rozwój filozofii

Zdaniem ojca Bocheńskiego, rozwój filozofii nie jest prostoliniowy, ale falowy. Tak samo jest również w przypadku logiki. Linia rozwojowa filozofii i logiki wznosi się i opada.

4) Filozofia analityczna

Bocheński uważał, że jedyną prawdziwą filozofią, jedyną filozofią zasługującą na miano nauki, jest filozofia analityczna. Filozofia jest kierunkiem metodologicznym, który można scharakteryzować za pomocą czterech następujących haseł: analiza, język, logika i obiektywizm. Zdaniem o. Bocheńskiego, uprawiać filozofię analityczną to uprawiać analizę logiczną języka przedmiotowego. Filozofia ma być analizą, a nie budowaniem spekulatywnych systemów. Ma to być analiza logiczna dotycząca języka. Pojęcia są zawsze znaczeniami wyrażen językowych. Analizowany logicznie język ma być przedmiotowy i dotyczyć rzeczywistości, a nie tylko wewnętrznych przeżyć filozofa. Przy jego koncepcji filozofii szczególne miejsce zajęła logika. Logikę pojmował jako aksjomatyczną ontologię, która nie jest tylko teorią. Granice logiki są granicami naszego świata (poza logiką jest tylko nonsens). Ponadto logika jest tylko jedna, ale ma wiele podsystemów, związanych z określonymi dziedzinami rzeczywistości. W sensie szerokim logika, w jego rozumieniu, obejmuje logikę formalną oraz opartą na niej semiotykę i ogólną metodologię nauk. W stosunku do filozofii analitycznej pełni potrójną funkcję: jest jej „wychowawczynią”, stanowi jej „organon”, a będąc pewnym rodzajem ontologii, czyli najogólniejszej teorii przedmiotów (logika formalna), jest działem filozofii.

Historia logiki

Głównym dorobkiem naukowym Bocheńskiego są badania nad historią logiki. Jego prace w tej dziedzinie kulminują w obszernym dziele *Formale Logik*, które jest jedynym nowoczesnym traktatem uwzględniającym logikę hinduską. Przedstawia w niej dzieje logiki europejskiej oraz indyjskiej. W rozwoju logiki europejskiej wyróżnił trzy płodne jej okresy: starożytny, średniowieczny (wiek XII i następne) i matematyczno-logiczny (począwszy od XX wieku). Przedzielone są one okresami jej upadku - wczesnośredniowiecznym i nowożytnym (do XX wieku). Wielką rolę przypisywał historii filozofii, sądząc, że jest ona historią doktryn, a przez to bardzo ważną częścią historii w ogóle, gdyż doktryny są istotnym czynnikiem wpływającym na kierunek historii ludzkości.

Inne poglądy

Bocheński zajmował się również ontologia, metafizyką, metodologią, religią, a zwłaszcza logiką religii. Interesował się nadto problematyką etyczną, jest autorem traktatu o etyce wojennej i licznych analiz poświęconych problemom etycznym. Ważne są także jego badania poświęcone analogii i relacjom między logiką a ontologia. Logika jako narzędzie jest wykorzystywana w wielu jego analizach. Niektóre z problemów podejmowanych przez Bocheńskiego są nowymi i oryginalnymi analizami takich pojęć, jak autorytet, przedsiębiorstwo, ustroj wolnych narodów, narodowość i miłość do ojczyzny. Należy ponadto wskazać, że Bocheński przedstawił własną koncepcję filozofii logiki, a także prowadził badania nad jej przedmiotem zainteresowań. Zachęcał również do gruntownego poznania i stosowania logiki. Podkreślił raz jeszcze, że Bocheński jest niezwykle bogatą i barwną osobowością, której w tak krótkim tekście nie sposób w pełni przedstawić.

Józef Maria Bocheński OP - a portrait and faces of the erudite

S u m m a r y

The authoress presents a character and scientific output of Rev. Prof. Józef Maria Bocheński - the outstanding philosopher, logician, master

and critic of the modern and recent philosophy, of the logics' history, the author of the worldly unique book showing a history of the logics, while accompanied by selected source-texts. As the article informs, Prof. J. M. Bocheński, O.P., was also an amateur of the automobilism and pilotage. The authoress underlines that a domain itself of Bochenski's activities and achievements is very extensive. Beside original concepts and solutions of different philosophical problems, he worked out, e.g., an assessment of the recent social tendencies between religion-morality, or ideology-worldview-politics, as well as an analysis of the authority, and a philosophy of the business concern. He was not only a man of theory, but also a well-known political expert, a man of the strong personality and faith. Presently Prof. J. M. Bocheński, O.P., is recognized and esteemed as an authority in many domains.